

Jokkorde Pelle pine ngenndiije

Fedde Yellitgol Demngal
Wolof e Muritani. yamiroore
1482/MINT/DAP, 2
deesaamburu 1980.

Fedde Bambaare Pulaar e
Muritani, yamiroore
000542/MINT/SAB, 4
Suwee 1976

Fedde Yellitgol Demngal e
Pinal Sooninke e Muritani
yamiroore : 009/MINT, 3 Mars
1978.

**DALLINANDE NGAM LAAW'DINGOL 'DEM'DE
NGENNDIJE E NAATTINGOL MUM EN NDER TIPPUDI
NEHDI E JANDE NGENNDI**

Settaambar 2019

NJUBBUDI :

- I. NAATIRDE :3
- II. NGONKA E DALLINGOL4
- III. NJEÑTUDI HOOLKISO DUDAL DEMDE NGENNDIJE6
- IV. Wasiyaaji.....13
 - VI.1 Ciynugol mbayliigu nguu.....13
 - VI.2 kuftodingol mbayliigu nguu14
 - VI.3 Kuule dɔftooje14

TIPPUDI NEHDI E JANDE TUUGIINDE E DEMDE NGENNDIJE

I. NAATIRDE :

Gila Muritani heɓti hoore mum, sahaa e sahaa fof leyɗi mum ina pelɓondira ko feeñi walla ko suudii, pelɓondire juumtooje e jabɓugol burtungol joggande aadee (heeriide walla kuubtodinde). Saabotoo deen pelɓondire ko politikaaji gardagol di moyɗaani kam e baaswol nuundude ñaawoore beydowol burondire.

Fof noon kadi woni ndaɗɗudi mum ko gagga pinal.

Mbayliigaaji tippudi nehdi e janɗe baɗaadi e kitaale 1959, 1967, 1973, 1979, 1984, 1999 dii fof ñawndaani caɗeele guɗooje renndo Muritani dee. Wadi noon, e ko buri teenjude, ko di mbayliigaaji politik e/walla miijanteendi, baɗiraadi keñe e sahaaji iifce. Tee di meedaa beteede no moyɗi. Gaa gaa mbayliigu 1979 njuumtungu e cosgol Dufal Demde Ngenndiije nguu, keddiidi dii fof peeñninaani keewal pine leydi ndii, tee kuubnaani baɗɗiide ndimaagu e bambaare e demokaraasi, alaa noon ko haali teskaade muuyaade besngu nguu e kuubal mum.

E teskaade dumɗoo fof, e fawaade kadi, e ko buri teenjude, e soklaaji leydi ndii to bannge yellitaare, e tuugaade e Doosde leydi ndii kam e piɓondire e binndaade ñaawoore adunankooje de Muritani siifi dee, tippudi nehdi e janɗe nanondiraandi, nduumotoondi, ina foti sompeede : ndi foti tuugaade ko e politik kormagol leyɗi leydi ndii kala, kam e demde mum en e pine mum en.

Yaakaare pelle pine ngenndiije dee, ko yo ekkol Muritani won tafoowo yimbe ñibiibe e nokkuuji mum en, yimbe finbe, wallitooɓe bambaare kam e mbayliigu sato mum en e hakkilaaji.

E nder duum, ekkol Muritani oo ina foti wonde jahduɗo e sato mum, natta wonde ekkol tafoowo tan yimɓon seeda ngardotookon. O wonoya ekkol udditaniido aduna kesamkesaagu, e gannde siyaas e karallaagal ngam yaltinde leydi ndii e leefre. Ma o wallit to nngitde e wellitde coftal e ñeeñal muritaninaaɓe kala, tuma nde o rokkiti gooto e mum en kala fartaŋgeji mum. Ekkol bayɗo noon waawi wonde tan ko nde janɗe nde rewri e denndaangal demde muuynaade dee : Arab, Pulaar, Sooninke e Wolof.

II. NGONKA E DALLINGOL

Sariya t°61 095 mo 20 mee 1961 bayludo sariya mo 22 marse 1959 jowitiido e Doosde leydi Muritani wiyi e nder kuulal mum 3 wonde demngal ngenndiwal ko Arab, demngal laawdungal ko Farayse.

Doosgal leydi Muritani ngal 20 sulyee 1991, wiyi, e nder kuulal mum 6 wonde demde ngenndiije ko Arab, Pulaar, Sooninke e Wolof ; demngal laawdungal ko Arab. Ndee lelnaande sariya ko noon woppiraa e ebbaande sariya baylugol doosde leydi hollitaande referaadoom 25 suwee 2006 ; sariya doosgal t°2012-015 jowitiido e mbayliigu doosde leydi mo 20 suwee 1991 teentini mo do wiyi : « *Sabu besngu Muritani habbondirde e nder daartol, e jiidude paarnorde neddaagu e hakilantaagu e renndude battane, e ngu hebtini, hollita keewal maggu pine, ngooroondi ngootaagu ngenndi e mahondiral renndo kam e ko jokkii e mum, hono hakke jogaade ko heerorii. Demngal Arab, demngal laawdungal leydi ndii, kam e demde ngenndiije godde dee, hono Pulaar, Sooninke e Wolof, gootal heen kala ko ngalu ngenndi ngu muritaninaabe kala ndenndi, e nder duum, ina waddii Dowla oo hisnude de e bamtude de, e innde yimbe fof.* »

Guwarnama Muritani saaktiino kuutorde sariya winndereeje burde teentude ciifaade, jowitiide e joggande aadee, nder tonngoode heeriinde jaaynde laawfunde (*journal officiel*), hono tonngoode 1326 bis ñalnde 9 desaaambar 2014, wondude e ballal Komisariyaa Toowdo Fedde Ngenndiije Dentude (F.NG.D) toppitiido Joggande aadee joodiido e Nuwaasoot. (yeew cinndol 1)

Faayndaare ngoldoo caaktol ko gaddaade jahdingol sariyaaji leydi ndii e deefoo kuutorde fof mbele ko joopaa e binndaade dee ina laato, ñaawirde ngenndiije dee teskoo dum.

Dental Afrik laawdinii e hitaande 2006 doosde Akaademi Afrikeejo Demde (ACALAN), tee ummaniima golle janningol e widto wonande 41 demngal taccikeeriwal e nder duubi 10-15 paadi dii (demde Muritani 4 dee ina njeyaa heen) , sompi 12 goomu wonande demde taccikeeriije, ina heen goomu fulfulde. Goomuuji wolof e sooninke compaama caggal duum.

Kuulal 7 Nanondiral winndereewal jowitiingal e Momtugol denndaangal mbaadiiji Paltoor Leyyi ngal Muritani siifi ñalnde 13 desaaambar 1988 wiyi : « *Dowlaaji jabdi nanondiral ngal kuniima yettude doon e doon kuule juumtude, haa teenti noon e fannu janje e nehdi e pinal e kumpital ngam habde e sikkeeji jibinooji paltoor leyyi e wallitde paamondiral, muñondiral e cehilaagal hakkunde ngenndiiji e leyyi, ngam kadi sembinde paandaale e piñle Doosgal Fedde Ngenndiije, e*

Bayyinaango Hubtodinngo joggande aadee, e Bayyinaango Ngenndiije Dentude yowitiingo e momtugol denndaangal mbaadiiji paltoor leyyi, yantude e ngaldoo Nanondiral.»

Njillu ciimtoowo keeriido ko faati e mbaadiiji kesi añaamnguraagu (rasisma), paltoor leyyi e ooyre e ñakkeende muñal jotondirdi heen, hono Duudu Jeen, tuggi 20 haa 24 saawiyee 2008, kam e dewdo e mum hono Mutuma Ruteere tuggi 02 haa 08 settaambar 2013, e dow bismaango guwarnama Muritani, kañum en fof teentini wasiya gooto. Sabu teskaade wonde «*politikaaji demde poodtii hakiillaaji leyyi dii kala*», siimtoobe ñee daabbii nde «*Pulaar, Sooninke e Wolof laawdintee kam enne, cawndoo demngal Arab (A/HRC/11/36/Add.2).*»

Ngonka demde ngenndiije

Ine jeyaa e badte mbayliigaaji tippudi nehdi e jañde badaadi gila Muritani hebi jeytaare mum, joñgol maantingol sukaaße ñe muuynaani arab, kam e paltoor duumiido nder betooji e kawgelaaji. Duum addani doge sukaaße ñaleeße ngo ngoorunoo joñteede e liggeyaaji gay-gaay sabu njiimaandi arab e nder tippudi nehdi e jañde hee.

Golle Dudal Demde Ngenndiije ndartinaa ko e hitaande 1999 caggal mbayliigu tippudi nehdi e jañde rewruude e sariya 99 012 mo 26 abriil 1999. Ko ndeen janggingol demde ngenndiije no fannu nii halfinaa dudal jaabihaadtirde Nuwaasoot.

Denndaangal ceñde nguurndam leydi ndii kam e jubbe gollondiral winndereeje, haa arti e BREDA/UNESCO ceedtima juumtugol moyyol jañde demde ngenndiije, ceedtiima ko ñe daabaa ngaluuji pine, kuutorde yellitaare renndo e faggudu, gede nanngondiral ngenndi e renndo, gede kormorde keewal e cembinirde jam.

Ummanagol Dental Afrik jañde demde ngenndiije, ceedtinirngol cosgol Akademi Demde Afrik (ACALAN) teentiniiraama mbayliigaaji jañde e nder leyde Afrik keewde rewruude e cosgol nokkuuji nder ministeeruuji kalfinaadi yellitaare demde ngenndiije ngam wadtude huutoraade ñe nder golle e ñamtaare e paggagol gannde.

Nii woni, e nder diiwaan men Magreb hee, laamdo Maruk Muhammed VI, habrii, e nder diskuur wadnoo ñalnde 9 marse 2011, cosgol goomu diisnondiral ngam waylude Doosde leydi, dahir t°1-11-91 mo 30 sulyee 2011 bayyiniri dum wonde «*Arab ine heddii e wonde demngal dowla. Dowla oo ina darii e ndeenka e yellitaare demngal Arab, kam e cemblingol kuutoragol mum. Noon ne kadi Amasig woniri demngal Dowla laawdungal sabu mum wonde ngalu ngu maruknaabe fof ndenndi*». Refti heen, ñalnde 10 suwee 2019, sardiyeefe (depiteeji) maruk kala ngootanii

sariya kuubtodinoowo kuutoragol demngal Amasig nder njuubbudi laamu e nder ekkolaaji.

Alaseri kadi bamii sariya t°16-01 ñalnde 6 marse 2016 (jaaynde laawfunde t°14 ñalnde 7 marse 2016) baftufo Tamasig kadi ko demngal ngenndiwal laawfungal. Ine winndaa e Doosgal leydi Alaseri kesal ngal wonde : « *Dowla oo ina daranii semmbinde e bamtude denndaangal calsalti maggal kuutorteedi e leydi hee. Akademi Demngal Amasig mo Alseri sosaama, wadaama e les njiimaandi Hooreejo Ndenndaandi* ».

Nder Afrik worgo Saharaa, politik demde mo Ndenndaandi Demokaraasi Konngo (RDC) ko yeru kuutoragol demde keewde, yeru cementinoowo hujja keewdo yaltineede ngam salaade laawfunde demde dee sabu keeweendi mum en.

Muritani yahrii yeeso to bannge ciifgol e jabgol kuutorde sariya e caaktugol mum e JO mbele ina mbaawa huutoreede e ñaawirde leydi ndii. Hay so tawii ko nanondire e gaadondire keedi dow laabi sariya ngenndiiji, ina teskaa di mbaawaa battinde e tabitineede so di njahdaani e golle teentude ngam waylude hakilantaagal kam e pellital tiidngal yahdinde sariya leydi ndii e doosde winndereje.

Kuutoragol demde ngenndiije e nder Karalleeje Kese kumpital (NTIC), yeru ko Microsoft (OS Windows - Microsoft Office), Yiylorde Google e wanngorde Firefox nde Mozilla kuutortoo Wolof koo, walla ko wanngorde Firefox e Facebook kuutortoo Pulaar koo, ekn. ina seedtoo ko aldaa e guli wonde ede kattani wonde demde karallaagal e siyaas.

Jeewte badnoode e jodnde Kaaldigal Ngenndiwal kuubtodinngal tuggi 29 settaambar haa 20 oktoobar 2016 ina maantiniri kawral miijooji jaajngal tawtoranoobe bee wonande laawdingol demde ngenndiije kaandungol e jeyeede e tobbe baylugol doosde leydi ndii. Yanti heen ina foti teskeede wonde juumtugol humpito Muritani wonande janje demde ngenndiije Pulaar, Sooninke e Wolof - ngo Dufal Demde Ngenndiije wadnoo tuggi 1982 haa 1999 - ina teentini joggol ngool laawdingol.

III. NJEŊTUDI HOOLKISO DUFAL DEMDE NGENNDIJE

Dekere 79.348/PG/MEFS ñalnde 12/10/1979 cosdo Dufal Demde Ngenndiije oo wiyi donngal Dufal ngal ko « *yubbinde e jokkondirde e yellitde denndaangal widtooji ciyneteedi feewde e demde ngenndiije fof. E nder duum, golle dufal ngal e daawal gadanal ko heblude naatnugol demde PULAAR, SOONINKE e WOLOF e nder janje e heblude gollotoobe e kabirde janje, yeewde ko janje ndee naamnii tigi rigi e kabirde e ngalu, kam e cadeele coomiide kuutoragol dee demde nder fannuuji janje (demde jannginirde, demde kabirde e kumpital, demde faggudu e golle ekn.)* ».

3.1. to bannge Heblo

Hakkunde 1980 e 1989, Dufal Demde ngenndiije heblii ko buri 500 janninoowo e diisneteebe e horoobe nder ñaldi jubbinaadi to “ENI” e nder jiilirde diiwanooji wonande jande leslesre, kam e nder Dufal Heblo gonngal e Nuwaasoot. Ministeer Nehdi e Jangde Ngenndi fektii been janninoobe kala to DDNG sabu mabbe jeyeede e TNJ ndii.

Ngal huufii 52 dufal jarriborgal (66 janninirdu) kuutoriide Pulaar, Sooninke, e Wolof hono demde gadane to Tararsa, Barakna, Gorgol, Gidimaka, Asaaba, Nuwaasoot, Nuwaadibu e Tiriis Semmur ; hakkunde 1982 e 1988 dufe 14 arab do e Nuwaasoot, to Rooso e Kayhaydi mbadti jannigude Pulaar, Sooninke e Wolof hono demde didafe. Kalifu nehdi ngenndi wadii fotde 109 janninoowo e les njiimaandi Dufal Demde Ngenndiije. Caggal heblo juutngo, tuugiingo e humpitooji leydeele catiide en, jarribagol demde de fuddii ko e oktoobar 1982 e nder dufe 12 wonande doge garwane. Limmoore dufe dee yettiima 52. De tawetenoo ko e diiwanooji Tararsa, Barakna, Gorgol, Gidimaka, Asaaba, Nuwaasoot, Daaklet Nuwadibu, Tiris Semmuur. Huufnoo deen dufe ko 109 jaggal, hakkunde janninoobe e Diisneteebe karallaagal jande e goomuu rewind ekn ... Jande demde ngenndiije dee tabitii e daawe garooje dee :

3.2. to bannge jangde

Caggal duubi didi keblagol (widtooji renndo-demdiiji, heblo janninoobe, peewnugol kabirde jangde, ekn.), yeewndagol demde ngenndiije dee fuddora, e lewru oktoobar 1982, uddigol sappo e didi (12) dufal. Limoore dufe yettiima 52 dufal nder diiwanooji Tararsa, Barakna, Gorgol, Gidimaka, Asaaba, Nuwaasoot, Nuwaadibu, Tiris Semmuur,. Huufnoo dee dufe ko 109 jaggal peccitiide hakkunde janninoobe, diisneteebe to bannge karallaagal jangde, goomu rewindo ekn. Ko nii jangde demde ngenndiije dee laatorii fawaade e daawe garooje dee :

1982 haa 1988 : Demde ngenndiije Pulaar, Sooninke e Wolof janniniraama no demde garwaniiye nii, de njanniraama denndaangal fannuujii e nder duubi jeegom jande lesre dii kala. Arab jannigiraa e deen doge no demngal didmal nii.

1984 haa 1985 : Pulaar e Sooninke e Wolof jannigiraana no demde didme nii e nder dufe amudbe jannigooobe Arab (sukaabe aarabeebe) e nder huunde e jannigirde, nder 14 dufal nder Nuwaasoot e Rooso e Kayhaydi.

1988 haa 1999 : Nde almudbe dufe demde ngenndiije njettii rogere kawgel e hitaande 1988, Kalifu Nehdi e Jande felliti haadtinde jarribo ngoo e jande lesre. Hujja dokkaado oo, ko cadeele kaalis, e karallaagal e laabi sariya ngam naatnude

janɗe demɗe ɗee e janɗe hakkundeere. Caggal ngoldoo baklitagol, peewnitte garooje ɗee mbaɗaama :

- Wonande duubi ɗiɗi gadani ɗii, janɗe ɗee fof wadaa ko e demɗe ngenndiije Pulaar, Sooninke e Wolof;
- E hitaande ɗiɗmere ɗee, demngal ɗiɗmal ngal (Arab walla Farayse e fawaade e ko jinnaabe almudɓe ɓee cubii fawaade e jiilotoongol kalifu) naatnee tawa ko e jangtagol tan e lebbi tati cakkitiidii ɗii ;
- E hitaande tatabere ɗee, demngal ɗiɗmal ngal (Arab walla Farayse) mbaɗta janngede e binndol ;
- Tuggude hitaande 4ɓere, janɗe ɗee tuugii ko e eggugol gannde, ɗum woni ummaade e demngal muuynangal hono Ɗ1 (Pulaar, Sooninke e Wolof) feewde e demngal ɗiɗmal hono Ɗ2, demngal jannginirgal e nder duɗe hakkundeje (subotoo demngal ɗiɗmal ngal, hono Arab walla Farayse, ko jinnaabe almudɓe ɓee, gila e hitaande ɗiɗmere). Hiisiwal (matematik) jokka e janngede e demɗe muuynaade.

Ina foti teskeede wonde, tuggi hitaande 4ɓere ɗee, demɗe gadane ɗee (Ɗ1) ina ngonta fannuuji, demɗe ɗiɗme ɗee (Arab/Farayse) ngonta demɗe jannginirɗe ngam heblude janɗe hakkundeere ɗee.

Loowdi tuugnirɗe e kaɓirɗe janɗe kuutorteeɗe e duɗe jarriborɗe ɗee ko ngootiri, ko kayri huutortee e janɗe aadoraande ɗee e nder duɗe leslese ɗee. Kono tan defte taro ɗee ɗacciraa ko Duɗal Demɗe Ngenndiije, tee ɓuri heewde e mum en ko tinndi e daari. Waktuuji janɗe ɗii nanndi ko e waktuuji janɗe aadoraande ɗee.

3.3. Ƴeto :

Biro diiwaniwo UNESCO to Ndakaaru (BREIDA) e goomu karalleewu Kalifu Nehdi e Janɗe Muritani ɓetii golle ƊƊNG laabi keewɗi.

1.3.1. Ƴeto BREIDA

Ƴeto BREIDA adano, tuggi 23 noowaamburu haa 3 deesaamburu 1981, yowitinoo ko e golle peewtuɗe e heblo jarribo ngo. Ƴeto ɗiɗmo wadi ko e marse e abiriil. Ngo yowitinoo ko e njeñtudi jarribo ngoo, caggal janɗe duubi ɗiɗi. Ina jeyaa e gedde ɗe jarribo ngoo teskii :

- *“To bannge haala e binndol golle ɗe ina njuumti”;*

- *“Yidde sukaabe bee demde mum en e jaŋde ndee ina teskini”;*
- *“loowdi jaŋde ndee, e fawaade e tolnooji dii, alanaa sukaabe cadeele e oodoo tolno”;*
- *“Jannginoobe bee ina pelliti, tee e goonga ina njidi yellitaare jaŋde ndee e demde ngenndiije dee”;*
- *“Jinnaabe sukaabe bee ina njogii softeende mawnde e jaŋde dude jarriborde dee”;*
- *“Hakindo garwugol e jaŋde hee tolniima e 82,10% nder nokkuuji dowri e 93,15% e nder nokkuuji hakkunde dowri e teeru, e 81,52% e nder nokkuuji teeru ” ;*
- **Ko ŋakki :** *“rewindo karallaagal jande ndee, rokkude himme e sahtaade e kala sahaa defte jannginirde dee, beydude jeeyngal feewde e renndo ngoo, rokkude himme e keblitaagol jannginoobe ina foti daraneede“;*
- **Goomu BREIDA wasiyiima nde** *“jaŋde leslesre ndee yuɓbitintee, sabu teskaade ngonka leydi ndii to bannge politik e coftal e faamamuya renndo ngoo jabde kubtidingol jaŋde demde ngenndiije de”.*

1.3.2. Beto goomu karalleewu Ministeer Nehdi e Jaŋde

Nguudoo goomu toɗɗaa ko rewruude e derewol sarwiis t°00668 /MEN/28/01/1988. Ngu golliima e kitaale 1988 e 1989 e jarribo e jaŋde demde ngenndiije. Tonngol goomu ngu ko nii siforii :

“So eden njabi fiɓnde wiynde wonde moyyugol jaŋde, walla nii juumtugol Tippudi Nehdi e Jaŋde, betirtee ko tolno dursugol jaŋde; eden mbaawi tonngude, e kuuɓal, wonde humpito kebaango e demde pulaar, sooninke, e wolof e nder jannginirde de min beti dee, yuumtii no moyyi sibu santaas juumtugol ngol tolniima e 61% wonande yahruɓe (Demde gadane), e 71% wonande yahruɓe arab njuɓɓudi ngaadanteeri tawi ko yettuɓe Pulaar, Sooninke e Wolof no demde dimme nii ”. E gaynirde, Goomu nguu ina wasiyoo “Yettugol sariyaaji laawɗinooji e juɓɓinooji jaŋde demde ngenndiije dee”.

3.4 Widto

Dudaal Demde Ngenndiije daraniima widto feewtungo e ɓamtugol demde ngenndiije dee. Golle de Dudaal ngal daraninoo mbaddaa ko e eɓɓooji dendaadi e leydeele hirnaange Afrirk kuutortoode demde men dee (Mali – Senegaal – Gine Konaakiri, Gine Bisao – Burkina Faso).

3.4.1 Eddaaji demngal (Calti) : widtooji to bannge calti e nder demngal badaadi tuggi 1983 haa 1984 e ballondiral e demfiyankooɓe Mali e Senegaal, ngaddanii dudal ngal yaltinde deftere calsalti wonande demɗe tati ɗee kala (Pulaar, Soninke, Wolof).

3.4. Kelmeendi :

Defte kelmeendi muulama hakkunde 1981 e 1999. Ɗe njowitii ko e fannuuji garooji ɗii :

- jaɗde,
- hiisiwal,
- nganndine yeeewngo,
- celluka e demfiyaagal,
- daartol e ganndal nokku,
- kelmeendi sato janngirɗe,
- politik e ñaawoore,
- njuɓɓudi laamu,
- cellal e senaare,
- nehngo ekn ...

3.4.1. Binnditagol kelmeendi (lexicographie)

Tuggi hitaande 1984 haa 1998 Dudal Ɗemɗe Ngenndiije daraniima heblude caggitorɗe demngal gootal he nder demɗe tati ɗee. E hitaande 1989, nde golle Dudal ngal ndartotoo ndee, tawi Goomuuji tati demɗe ɗee ngodɗoyii e peewnugol ɗeen caggitorɗe.

Dude yeeewndorɗe ɗee, e sarwisaaji cellal, e nehngo jawdi, e ndema, e widtooji dude jaaɓihaadtirɗe (jannginooɓe, sandaaji widtooɓe, sandaaji) e pelle pine, ekn naftoriima ɗeen golle.

Eden ciftina tan golle Dudal Ɗemɗe Ngenndiije dartinaa ko e hitaande 1999, caggal mbayliigu cakkittu Tippudi Nehdi e Janɗe Muritani (Sariya 99.012 mo 26 abriil 1999). Dude jarriborɗe cakkitiide uddi ko e hitaande 2005. Eden poti jaɓɗe wonde Dudal ngal wadii golle teentude, baawɗe naftoreede e nder jaɗde demɗe ɗee.

✓ Ekkol Muritani foti wonde ko :

- Ekkol biyleydaagu, demokaraasiijo, yellitoowo bure nuundal tuugiide e gede garooje ɗee :
- demɗe ɗe sukaaɓe ɓee muuyni ;
- janngondiral demɗe ngenndiije (DNG) kam e keewal pine (caggal nde widto renndodemɗiwo wadaa ngam anndude demɗe kaaleteede e nokku kala) ;

- farayse demngal udditaare
- dokkugol heewdemdaagu faayiida
- Ekkol toppittoodo soklaaji jaŋde e nder duɗe laamu e duɗe de ngonaa duɗe laamu :
- Tuggi jaŋde gaggaaji haa cagataagu (nehdi gaggaaji, jaŋde lesre e hakkundeere e toownde, jaŋde mawɓe e heblo, heblo karallaagal e golle;
- Kuftodingol gollondiral e jaŋde heeriinde huftodinnde e karallagaal e golle (wondude e deftere dowgu golle).

✓ **Ekkol kattando gollaade :**

- Jahdingol kirikilaa (ttugnorde jaŋde...) oo e ngonka nokkuuji dii (waasa wonde gootidingol tuugnorde jaŋde) tawa kadi ina teskoo ngonka leydi ndii ;
- Kattande nguurdam (mecce) ngam heblo moyɓo golloobe renndo ;
- Naatnugol lawdungol, juɓɓungol antamperenaagal (tawa fannuuji goddi ina naatniree heen seeda seeda) : golle jenñtinooje (AGR) kuuptidinee e jaŋde ekkol ; sosiyateji tokoosi e joofnirde jaŋde wonande ko ɓuri heewde e janngoobe wondude e ballal laamu ngam gaddanaade joom mum en golle) ;
- Gardinngol jaŋde fannuuji siyaas e karallaagal ngam yellitaare ;
- Tammbagol tabitngol heblo to bannge pinal e ñeeñal e kisal e joggande aadee;
- Ustugol ɓurondire e garjeende (gartirngol internaas, haa arti noon e nokkuuji ɗo baasal ɓuri wonde, haa teenti noon kadi wonande sukaaɓe rewɓe).

Alluwal tippondiral demde ngenndiije e nder jaŋde gaggaaji e jaŋde huftodinnde aadondoraande

Etape / Daawal	Tono Niveau	DNG1	DNG2	D3 Farayse	D4 Engele
Précolaire / Gaggaaji		X	X	-	-
Fondamental/ Jaŋde lesre	H1 ^e JL	X	X	X	-
	H2 ^e JL	X	X	X	-
	H3 ^e JL	X	X	X	-
	H4 ^e JL	X	X	X	-
	H5 ^e JL	X	X	X	-
Collège Kolees	H1 ^e JH	X	X	X	X
	H2 ^e JH	X	X	X	X
	H3 ^e JH	X	X	X	X
Lycée Liisee	H4 ^e JH	X	X	X	X
	H5 ^e JH	X	X	X	X
	H6 ^e JH	X	X	X	X

(DNG = Demngal ngenndiwal ; JL = Jaŋde Lesre; JH = Jaŋde Hakkundeere)

Idii naatgol jaŋde (Dufde gaggaaji e deenirde sukaaɓe, nder tolnooji 3: tokoson : duubi 2 haa 3; hakkundon : Duubi 3-4 ; mawkon : Duubi 4 haa 5).

Jaŋde gaggaaji nde min njidfi huuftodina ndee, so golloraama no feewi, ko feere moyƴere, yuumtunde ngam heblugol naatgol jaŋde, ɗaɓɓunde noon heblo moyƴo rewɓe nehooɓe ɓee, kam e toppitagol laamu ɓurŋgol moyƴude senngo jaŋde heeriinde oodoo tolno. Laamu nguu e gollooɓe heeriibe ina poti wallitde no moyƴi renndooji dɗii e heeriibe ɓee, ummantooɓe ndeen jaŋde.

Minen mbelaa waasde toɗɗaade heen sukaaɓe yahrooɓe e duubi dɗi, sibu aɓe njogii juɓɓule potde toppitaade ɓe, hono ko anndiraa pupoŋiyee e keresaaji.

Jaŋde lesre	duubi 5
Jaŋde hakkundeere	duubi 6
Kolees	duubi 3
Liisee	duubi 3

E miiɗo amen, TNJ kuutortoondi demɗe ngenndiije kuutorogol moyƴol, ina waawi rabbiɗinde njuuteendi jaŋde ndee, ɓura ko nganduno-den haa hannde koo yuumtude. Humpito Duɗal Demɗe Ngenndiije (yeew les ɗoo) ina seedtoo dum. Ina moyƴi ngoon humpito sunnee ngam foodtude heen binndande nafooje.

Ngam newnude binndol ngol, min tonngirii nii demɗe ɗee, e fawaade e mbaawka e kuutoragol majje :

D1 : Demngal 1, firti ko demngal kaaleteengal e nder galle, ko anndiraa demngal muuynangal koo ;

D2 : Demngal 2, firtata ko demngal ngal cukalel ngel janngi : ina hasii wona demngal ngenndiwal godngal :

D3 : Demngal 3, woni Farayse dooyene ;

D4 : Demngal 4, woni Engele dooyene.

Fibnde ardinaande dooyene ko ɗiɗ-ɗemɗaagal (walla heew-ɗemɗaagal boom) jaawngal:

- Gila e tolno gaggaaji, jaŋde ndee waddetee e demngal ngenndiwal godngal ko famɗi fof, tawa ina huutoroo demngal ngal muuyni ngal e nder golle pinndinooje;
- Arab (demngal D1 wonande muunube dum) kam e Farayse ko demɗe janngeteede e janngirteede (hay so tawii noon, e daawal gadal ngal, Farayse ko demngal janngeteengal tan, haa hitaande adande jaŋde hakkundeere (HIJH)).
- Ine joggi fannu biyeteedo naattondiral pine naatnee e jaŋde hee ;

- Demngal Engele fudfotoo janngeede ko e HIJH no fannu nii e denndaangal njuuteendi jaŋde ndee;
- Kawgel Berwe (BEPC) wafetee ko e demde dīdī ngenndiije (demngal muuynangal e demngal dīdmal) kam e Farayse e walla Engele;
- Kawgel Bakkaa, e ko buri teentude, wafetee ko e demde ngenndiije wonande fannuuji siyaas, wafee e Farayse wonande fannuuji coñce;
- Maa juɓɓule keɓbittoode uddite wonande almudɓe wondube e cafeelee walla wonande mawɓe waɗtube yiye binndi. Ma ɗe mballit sukkande ɓe ŋakke maɓɓe e rokkude ɓe tolno katojinaado oo : Kala hollitɓe mbaawka caggal nde naati ɗee juɓɓule, maa nduttine e nder janngirde laamu gaadoraade ɗee, ngam jokkude jaŋde mum en. Heddiibe ɓee maa ndañ humpito addanoowo ɗum en waawde gollaade.

IV. Wasiyaaji

Caggal nde pelle pine ngenndiije pular, sooninke e wolof kolliti yiyande mum en e peeje mum en kuftodinɗe wonande tippudi nehdi e jaŋde kesiri, caggal kadi nde ɗe njuurnitii njeñtudi golle Duɗal Demde ngenndiije, eɗe mbasiyoo :

VI.1 Ciynugol mbayliigu nguu

Tabitingol mbayliigu Tippudi Nehdi e Jaŋde kala foti waɗireede ko daawe, dooftoo daawe jaŋde ndee. E nder duum, ina moyyi tuugnorgal golle deddingal lelnee, potngal rewde ɗee daawe :

- keblugol jannginooɓe
- binndugol loowdi binndandɗe
- cubagol peeje e sifaa jaŋde
- keblugol kabirde jaŋde e jannginirde
- hoolkiso tolno arwano (jarribo adano) e nder duɗe seeda (5 haa 10)
- jarribo huftodinngo walla mbiyen tabitingol (nder 40 haa 50 ekkol)

VI.2 kuftodingol mbayliigu nguu

- horo njeñtudi walla seedantaagal kuftodinngal kollitoowal do jañde ndee yuumti, do nde yuumtaani, do wadi kadooje ekn ... Sababuuji majjum njuurnitee, ko foti e do waawi ooñteede, ooñtee.

Gootal e ðee daawe kala ina foti yahdude e beto e cafrugol ñakke teskaade, hade daawal dewngal heen ummaneede.

VI.3 Kuule doftooje

A. Kuule kuftodinde

Ngam yuumtude, nguu mbayliigu ina sokli yahdude e ngonka kuuftodinka moyfa, do demde ngenndiije ðee ndokkita faayiida mum en, haa ðe mbaawa huuñnude darnde majje tiri, so tammaade pinal, e waawde yellitde joom mum en to banngereendo. Dum doon noon ina ðabbi nde doosde leydi ndii mbaadtata demde ðee kala demde gollorde e njuɓbudi laamu.

Lori mbayliigaaji bennudi ðii kala ko ñakkeende walla baasgol woodde sariya, caabingol gede kaawniide (kuftodinngol keñorangol, faamamuya mo moyfaani, ñakkeende horo e seedantaagal ekn) potde safriree sariya labbitinoowo denndaangal daawe ciynugol mbayliigu nguu , kam e korgol mum e rewindo mum.

Feere yettaande ngam sompude ndii Tippudi Nehdi e Jañde maa waɗtu denndaangal demde ngenndiije ðee demde laawɗinaade, gollorde e njuɓbudi laamu, demde doondiide nganndiwal e karallaagal. To oon banngereende feere tuugotoo, yaañotoo ko e :

- Sariya kebtinoowo wonde denndaangal demde men ngenndiije ðee ko demde laawɗude, ko demde jañde, demde gollorteede e njuɓbudi laamu. To banngere firo, « demngal ngenndiwal ko demngal ngal leñol jeyangol e leydi ndii haalata, demngal jongingal doosde, kuutortee ngal e tippundi nehdi e jañde, e nder njuɓbudi laamu ».
- Kuule goodde gaabnooje ciynugol tabitngol e timmungol oon sariya ;
- Sabu yidde potal e nuundal, kala kaaloowo demde ðiɗi ngenndiije ina foti hiisoreede ðiɗ-ðemɗiijo.
- farlinde e kala foksineer laamu teedaniido golle laamu toowde mbaawka demde ðiɗi ngenndiije ko famdi fof, kam e demngal koɗal gootal ;
- hirjinde heewdemdaagal : laamu ina foti yettude kuule tabitde mbele biɗbe leydi ndii kala ina mbaawa janngude demde keewde ;

- naatnude demde ngenndiije pular, sooninke e wolof e nder jaŋde hakkundeere e toownde, de njanngiree heen no fannuuji nii;
- naatnugol yeewndo demde ngenndiije e nder denndaangal kawgelaaji jaŋde huftodinnde e jaŋde mecce ;
- dokkitgol seedanteeje e demde ngenndiije e joofnirde tolno jaŋde kala. Hakkeji deen seedanteeje ko gooti wonande demde ngenndiije dee kala (Arab, Pular, Sooninke, Wolof).
- udditgol doge jaŋde demde ngenndiije e nder duɗe heblo (ENI ; ENS, ENA, ekn) kam e doge haralleeɓe firo to ENA e to duɗal jaabi haadtirde. Sarwisaaji firo e demde ngenndiije cosee e tolnooji njuɓɓudi laamu kala.
- e nder duɗe gaggaaji huutoraade demde muuynaade tan ngam newnude heblo sukaabe.

Goomu mbayliigu jaŋde

Goomu mbayliigu Tippudi Nehdi e Jaŋde ina foti wonde goomu nduumiingu mbele e ngu waawa waŋde golle maggu no haanirta nii, ngu toppitoo :

- miijaade
- arinde miijo
- huufde
- betde
- safrude

Terde maggu ina poti siggeede no moyfi, mbele e ngu wona goomu njuumtungu.

B. Kuule cariide

Denndaangal peeje cakkitanooŋde ngam wallitde jaŋde Arab ina poti yettiteede e ñaasteede ngam wallitde kuftodingol jaŋde demde ngenndiije e nder tippudi nehdi e jaŋde.

Denndaangal dutturde njuubbudi laamu ina poti fireede e nder demde ngenndiije dee kala mbele bidbe leydi ndii ina mbaawa huutoraade dum en so coklii.

Denndaangal alluuje jamminooje laamu maa mbaŋde binndi e demde ngenndiije dee kala.

Wadaa ko Nuwaasoot ñalne 28 noowammar 2019

Fedde Bantaare Pulaar e
Muritani, yamiroore
000542/MINT/SAB, 4
Suwee 1976

Fedde Yellitgol Demngal e
Pinal Sooninke e Muritani
yamiroore : 009/MINT, 3
Mars 1978.

Hooreejo Fedde Yellitgol
Demngal Wolof e Muritani.
yamiroore 1482/MINT/DAP, 2
deesaamburu 1980.

TUUGORDE

- – Hawraande winnderiyankoore hakke aadee 10 deesaamburu 1948,
- – Hawraande winderiyankoore momtugol humambinaagu e nder mudda duubi 10 fedde winnderiyankoore yellitagol 15/11/1964,
- – Kuulal 79.348/PG/MEFS 10/12/1979 cosgol D'DNG,
- – Kuulal 80.067/PG/MEFS 11/04/1980 cubagol hoyreejo e terde diiso njuubbudi D'DNG,
- – Kuulal 81.072/PG/MEFS cubagol maandeeji latin ngam wonde maandeeji binndugol alkule pulaar Sooninke e Wolof,
- – Piibondiral hakkunde leydeele ko yowitii e hakke faggudu e renndo e pine ciyngal 3/1er /1976,
- – Kuulal 84.180 cubagol goomu ngenndi ngam waylo jaŋde,
- – Kuulal 346/MEN/DEF 5/6/1984, cubagol terde goomu rewindo jaŋde mawbe,
- – Kuulal 003/MEN 3.1er 1987 ko yowitii e rewindo duude yeewendorde D'DNG,
- – Kuulal 87.010 21/1er 1987 cosgol diiso ngenndi ngam jaŋde mawbe,
- – Kuulal 00668/MEN 28/1er/1988 toddagol terde goomu haralleebe. Nokku jaŋde ngam betde yeewendogol D'DNG,
- – Kuulal 00209/MEN/SG/DEF/ILN 9/4/1988 cubagol haralleebe rewindo e horo jaŋde jannginoobe e nder yeewendorde demde ngenndiije de,
- – Pellital hitaande winndiriyankoore ko fayti e mawbe 1989,
- – Kuulal 99.022. 26/4/1999 ko fayti e waylo nehdi,
- – Kabrugol winnderiyankoore ngam jaŋde wonande yimbe fof , “kabrugol 3/90
- – Kabrugol Hamburg fayti e nehdi mawbe sulyee 1997,
- – Nanondiral e hakke beydagol suka (29/11/1991)
- – Nanondiral ceniingal e nanondiral Afrik hakke aadee e renndo ko yowitii e hakke rewbe e Afrik,
- – Golle Ndakaaru: Nehdi yimbe fof, reende konngol men, Abriil 2000,
- – Kabrugol winnderiyankeewol UNESCO ko fayti e eddaaji pine 2-11-2001
- – Doosde Ndenndaandi Lismaamyankeeri Muritani 25/6/2006 (Kuulal 6)
- – ONU nanondiral CE DAW (nanondiral ngam riiwtude denndaangal fannu ceerndugol fayde e debbo,
- – ONU: Nanondiral winnderiyankaagal ko fayti e riiwtude kala fannu leñamleñamaagu.

1. Cinndol 1

- Piɓondiral windereewal jowitiingal e Hakkeeki Siwil e Politik (PICP) ;
- Piɓondiral windereewal jowitiingal e Hakkeeki Faggudu, Renndo e Pinal (PIESCP) ;
- Nanondiral winndereewal jowitiingal e Momtugol denndaangal mbaadiiji Paltoor Lexxi (CERD) ;
- Nanondiral luulndingal piggal e leepte goɗɗe walla baɗe yoorɓerndaagu walla ustooje nedɗaagu (CAT) kam e portokol bellitaado cinndaado e Nanondiral luulndingal piggal (OPCAT) ;
- Nanondiral jowitiingal e Momtugol denndaangal mbaadiiji Paltoor feewde e Rewɓe (CEDEF) ;
- Nanondiral jowitiingal e Hakkeeki Suka (CDE) ;
- Nanondiral jowitiingal e Ndeenka hakkeeki denndaangal Gollotooɓe Ɗanniyankooɓe e Terɗe galleeji mum en (CPTM) ;
- Nanondaira winndereewal jowitiingal e Hakkeeki Yimɓe ɗawaaɓe Kattande (CIDPH) kam e portokol bellitaado cinndaado e Nanondiral jowitiingal e Hakkeeki Yimɓe ɗawaaɓe Kattande (PCIDPH) ;
- Nanondiral jowitiingal e Ndeenka hakkeeki Yimɓe e Majjere Waawnaande (CPPDF).